

E M. S W E E R T S I U S

EEN BRABANTSE BLOEMENKWEKER UIT DE 16E EEUW

HET was bij gelegenheid van de tentoonstelling „Uit het Rijk der Natuur” in het Roosendaalse museum, in april van dit jaar, dat mijn aandacht getrokken werd op een Westbrabantse figuur, die in de wereld van de plantkunde geen onbekende is. Toch zullen de meeste lezers maar zelden hebben gehoord van deze grondlegger van een bedrijfstak, welke in onze dagen voor vele miljoenen naar alle streken van de wereld exporteert: de bloemencultuur. Sweertius, de deftig gelatiniseerde vorm voor de familienaam Sweerts of Sweers, die ons in deze streek niet zo vreemd in de oren klinkt, behoort tot de eersten, die zich op internationaal terrein als bloemen- en bollenkweker klandizie heeft geschapen en verdient daardoor meer bekendheid, wellicht ook in zijn geboortestad Zevenbergen.

Wij kennen feitelijk geen namen van anderen uit die tijd, die zich met de bloemen- en bollencultuur als handelsobject hebben beziggehouden en daarom moeten wij hem als initiatiefnemer toch wat meer in de algemene belangstelling trekken. Met naarstig zoeken is er over Sweertius toch wel wat te vertellen.

Hij werd te Zevenbergen geboren in of omtrent het jaar 1552¹ als de jongste zoon van Jan Joostz Sweerts, de secretaris van die stad. Emmanuel bleef niet lang te Zevenbergen wonen, maar vestigde zich in Amsterdam, waar hij op 28 jarige leeftijd in het huwelijk is getreden met Maria van der Stegen.² Van zijn vier kinderen heeft Jeroen het tot enige bekendheid gebracht als bloemen- en landschapschilder en deze Jeroen Sweerts, geboren te Amsterdam in 1603, trouwde er met de dochter van de bekende bloemenschilder Ambr. Bosschaert.³ Zodoende is het toch weer geen toeval: de liefde voor bloemen werd overgeërfd en de 17e eeuwse bloemenstillevens met de gevlekt-kleurige tulpen, de lelies en anemonen in bonte verscheidenheid samengebracht, doen dadelijk aan de bloemenhandelaar en kweker vader Sweerts denken, door wiens ijver vreemde bloemen hier werden geïmporteerd en andere exotische gewassen zijn geteeld en verhandeld. Men behoeft niet eens romanticus te zijn om in de geest Ambrosius Bosschaert met zijn dochter te zien wandelen door kassen en langs teeltbedden van Sweertius' tuin.

Wij vinden onze hoofdpersoon vermeld in Wurzbach's lexikon voor beeldende kunst, als „Zeichner und Kupferstecher” te Amsterdam, met verwijzing naar het werk van Flor. LeComte en Kramm als oudere bronnen.⁴ Toch lijkt hij maar een wat vreemde eend in de bijt, want zijn arbeid als tekenaar en als graveur is maar uit één voortbrengsel bekend: uit het „Florilegium” en het is mij niet mogelijk een bewijs aan te voeren, dat Sweertius zelf de graveur is geweest van de meer dan honderd prenten in dat bloemenboek. Overigens is het wel aannemelijk, dat hij er de tekeningen voor gemaakt zal hebben en in dat geval verdient hij toch ook als beeldend kunstenaar zijn plaats in de lexika te hebben.⁵ Het is dus hoofdzakelijk van het Florilegium, dat wij ons moeten bedienen om iets over Sweerts te weten te komen. Het boek werd uitgegeven te Frankfurt in 1612, het sterfjaar van de schrijver. Zijn betekenis als de oudst bekende bloemenhandelaar en als botanicus is ons alleen door dit bloemenboek bekend.

Wij moeten ons eerst verplaatsen in de tijd, waarin hij leefde en werkte en dat was voornamelijk de periode tussen 1570 en 1610. Maar dat is een heel bijzondere tijd in de geschiedenis van de plantkunde. Het was een van die tijdvakken waarin men een uiterst grote activiteit ontplooidde, welke werd gestuwd door een enorme ondernemingslust. De scheepvaart bracht onverwachte contacten met vreemde landen. Elke tocht was er nog een echte ontdekkingsreis en van heinde en ver werden nieuwe zaken in de Nederlanden aangevoerd, in Antwerpen nog wel, maar toch vooral in het zich snel ontwikkelende Amsterdam. Daaronder waren ook de meeste van onze huidige tuinplanten, welke als bollen en als zaad met veel moeite en zorg werden meegebracht en dat onder omstandigheden, waarvan wij met onze snelle en gemakkelijke vervoermiddelen nauwelijks meer begrip kunnen hebben.

De eerste beschrijving van de tulp, een soort rode Duc van Tol, treffen wij in 1560 aan.⁶ Ogier Ghislain de Busbecq had als gezant in Turkije zaad ervan naar het Hof te Wenen gestuurd en eerst omstreeks 1573 had de bekende zuid-Nederlander Clusius, die te Leiden aan de jonge universiteit botanie doceerde, er de eerste bloeiende planten van in onze gewesten.⁷ Als bolgewas werden de tulpen eerst in de 17e eeuw populair en dat in zo hevige mate, dat de kweek ontaardde in een echte speculatie. Hyacinthen waren door de Mechelaar Dodonaeus in 1568 het eerst juist afgebeeld en beschreven. In Lonicerus' Kruidboek van 1557 komt geen gekweekte hyacinth voor. „De rode hyacinth, zoals de poëten beschrijven”, zegt hij, „is nog onbekend.”⁸ Daarin ontstond een geweldige

speculatie, een tachtig jaar na die voor tulpenbollen. Ook de narcissen, eerst alleen de tros-narcissen, de anemonen, irissen, ranonkels, keizerskroon en tal van andere bloeiende bolgewassen zijn alle rond die tijd uit de Levant ingevoerd. Het is prettig in de oude botanische werken uit de late 16e en uit die van de 17e eeuw eens te speuren naar de daarin afgebeelde tuinplanten. De wetenschap der botanie was toen nog grotendeels een liefhebberij en de beschrijving - in het begin alleen met belangstelling voor de geneeskundige eigenschappen van de planten - bleef nog lang oppervlakkig en vaak werd zonder enig gevoel voor het plegen van plagiaat uit oudere werken overgeschreven. Het moet een heerlijke tijd zijn geweest waarin de kweker Sweertius leefde: men kon toen nog allerlei ontdekkingen doen en moest zelf eerst een systeem vinden om het overvloedige nieuwe materiaal te kunnen rangschikken. Die kruidboeken van Math. de l'Obel, Brunfels, Lonicerus, Dodonaeus en Clusius, om slechts enkele te noemen, bevatten alle de primeur van „nieuwe” planten.

Welke plaats neemt daarbij nu Sweertius in en wat is zijn *Florilegium* nu eigenlijk? Deze vraag is door een nauwkeurige lezing ervan niet zo moeilijk te beantwoorden. Sweertius is niet op de eerste plaats botanicus, geen systematicus, maar een echte bloemenhandelaar en kweker geweest. De titel belooft ook niet meer dan wat het boek werkelijk is, een „tractans de variis floribus et aliis Indicis plantis ad vivum delineatum”.⁹ Het is een soort geïllustreerde bloemencatalogus zonder beschrijvingen, geen prijscourant, maar alleen een bloemenboek met 110 fijn gegraveerde afbeeldingen van tuinbloemen, waarbij aan de bolgewassen een ruime plaats is ingeruimd. Het is tevens de oudste bloemkweker-catalogoog, die wij in Nederland kennen.

Opvallend is het, hoe de wegens de export aan de bloembollenhandel eigen meertaligheid in onze tijd, al in het *Florilegium* een voorloper vindt. De korte tekst van de uitgave van 1612 is in het latijn, duits, frans en nederlands en op fol. 2 verso neemt de volgende mededeling alle twijfel weg of we hier met een echte handescatalogus te doen hebben. „So iemant die lust heeft van dese boecken ofte bloemen, die daerinne „begrepen staen te coopen, dye kome in der Messtijt voor het Raethaus „opten Roemer in den Laden van desen auteur Manuel Sweerts: Na de „Messe tot Amsterdam bij Emanuel Sweertz wonende opden Bloem- „gracht in Flora, sall ieder goet bescheyt doen”.

Sweertius bleef niet thuis in zijn winkel „Flora” in Amsterdam, maar had zijn tijdelijk verblijf gedurende de jaarmarkt te Frankfurt. Daaren-

boven was hij als leverancier van planten aan het Hof van keizer Rudolf II meermalen in Wenen.

De „goetgonstige lezer” krijgt op p. 4 maar een korte aanbeveling en ook de daarop volgende handleiding voor het kweken van bloemen is erg summier, alsof de handelaar hier het kwekersgeheim maar liever voor zich wil houden. Begrijpelijk is dat wel, want er was toen met exotische planten goed geld te verdienen. Het was de tijd, waarin uiterst snel de „mode” ontstond om fraaie bloemen te bezitten. Die gouden eeuw was véél meer een tijd van parvenu's, die elkaar wilden overtroeven dan men algemeen wel denkt. Twee jaar na het verschijnen van het Florilegium gaf Chrispijn van Passe zijn „Blomhof” uit: „Inhoudende de rare oft ongemeene blommen, die op den tegenwoordighen tijdt bij de Liefhebbers in estimatie ghehouden werden” en er waren heel wat bloemenliefhebbers in zuidelijke en noordelijke Nederlanden, die met hoge prijzen elkaar de primeurs betwistten. Na ongeveer 1580 vernemen wij er van en onder de „liefhebbers” welke namen Cr. v. Passe noemt zijn verscheidene apothekers. Dat is begrijpelijk, omdat de oudste bollenkenners de z.g. „wortelsnijders” waren, die bollen en wortelstokken van allerlei kruiden, wegens de geneeskrachtige toeschrijving, aan apothekers te koop aanboden. De belangstelling van Karel Clusius, die grote verdienste heeft op het gebied van de plantkunde, is ook langs deze weg ontstaan.¹⁰ Hij heeft in levendig ruilverkeer gestaan met andere liefhebbers en plantkundigen en dat de bolgewassen daarbij op de voorgrond stonden is niet zo vreemd. De bollen immers zijn tamelijk gemakkelijk te vervoeren, kunnen droog geruimen tijd bewaard worden en de meeste bolgewassen hebben opvallend grote en kleurige bloemen. De tulpenspeculatie, de „windhandel”, rond 1637 en op een hoogtepunt en veel later daarna, omstreeks 1720, gevolgd door die in hyacintbollen, voerde tot excessen. Ik meen, dat men dit moet zien als een gewoon tijdsverschijnsel, midden in een eeuw van grote voorspoed en van veel te vlug verworven kapitalen. De bloembollen waren erg begeerd door tuinliefhebbers, maar spoedig komt de handel in handen van mensen, die er helemaal geen verstand van hebben en nog minder liefhebbers van bloemen waren, daarenboven geen enkel risico kunnen dragen, zodat het dan eindigt in eclatante verliezen. Dit alles is pas na Sweertius tijd gebeurd, maar ik wil er toch de aandacht op vestigen om het milieu te schetsen waarin de bloemenhandel zich heeft ontwikkeld. In 1625, dus een 13 tal jaren na Sweertius' dood betaalde men toch tot f 2000,— à f 3000,— voor een tulpenbol van de rood-wit gestreepte

Semper Augustus. Hoe vreemder van kleur de „tulipanen”, want zo noemde men ze toen, waren, gestreept, bont-gevekt, hoe meer ze in de smaak van de toenmalige liefhebbers lag.¹¹

De catalogus van Sweerts' bedrijf, uitgegeven in 1612, en herhaalde malen herdrukt, o.a. in Frankfurt in 1614, en in Arnhem bij Jansonius in 1620 en in Amsterdam in de jaren 1641 en 1647,¹² is in twee boeken gesplitst: handelende het eerste over de bolgewassen en het tweede over de planten met wortels zonder bollen en dat laatste bevat nog enige bomen, „lieflijk van reuk, waarmee de hoven van Hoogduitsland en Nederland zijn voorzien, tot verlustiging van alle personen, die zich daarin delecteren”. Tesaamen bevatten beide boeken $67 + 43 = 110$ afbeeldingen van planten en bollen in tamelijk groot formaat en volgens soort gerangschikt. De gravures zijn niet alle van dezelfde kwaliteit, maar er zijn bijzonder mooie bij, o.a. onder de *Iris germanica*-variëteiten. In vergelijking met dergelijke werken uit die tijd zijn Sweertius' afbeeldingen groter dan gebruikelijk en betekenen een verbetering. Zijn ze van de hand van de auteur zelf? Het randschrift om zijn gegraveerd portret op de titelpagina, dat is geschreven door zijn vriend Cluyten (*Clutius*), sinds 1594 hortulanus van de Leidse plantentuin, wijst er wel op dat de afbeeldingen van hem zouden zijn.¹³

De bolgewassen stonden in het middelpunt van de belangstelling en daarom geven wij hier een korte inhoud van het eerste boek, teneinde een inzicht te krijgen in de soorten en variëteiten, welke door hem werden gekweekt. Er doet zich daarbij de moeilijkheid voor, dat men de

juiste namen niet zonder meer kan achterhalen. De nomenklatuur is sedert de 16e eeuw aan talloze veranderingen onderhevig geweest en zelfs in de grote kwekerscatalogi van onze tijd is er nog geen absolute eenheid te vinden. De nieuw aangevoerde gewassen werden door de toenmalige botanici naar eigen vinding van namen voorzien. Het kweken brengt altijd weer nieuwe kleuren voort, welke steeds weer een nieuwe naam krijgen. (Het tegenwoordig aantal ingeschreven tulpensoorten, officieel erkend, belooft b.v. al meer dan 4000). Sweerts heeft er in 1612 al 32 aan te bieden en zijn sortering hyacinthen telde 44 soorten. Dubbele tulpen kende Sweerts nog niet. Ze werden voor het eerst afgebeeld in hetzelfde jaar, waarin het *Florilegium*

Narcissus luteus (Geel Hornungsblum)
afb.: Lonicerus, *Kreuterbuch*, 1557.

werd uitgegeven, in Besler's „Hortus Eystettensis”.¹⁴ Wel kende en handelde Sweerts in de *Tulipa persica* met de smalle, spitse bloemen. Onze gewone tomaat vinden we afgebeeld op p. 20 als „*Pomum amoris*” tussen de vreemde tuinplanten. Hier volgt dan de inhoud van het eerste deel van het Florilegium.

(Catalogus libri primi florum radicibus bulbosis):

Anemone latifolia, prima species, 13 soorten.
Anemone latifolia, secunda species, 13 soorten.
Anemone tenuifolia, tertia species, 14 soorten.
Asphodelus, 3 soorten. (Vogelmelk)
Crocus vernalis, 8 soorten.
Crocus autumnalis, 6 soorten.
Colchium, 8 soorten. (Ook de dubbele treft men er bij aan).
Corona imperialis en *Corona procerior rubra*. (Keizerskroon)
Cyclamen, 4 soorten.
Dens caninus flor. albo en *flor. purpur.* (*Erythronium*).
Dracunculus. (Gevlekte Aronskelk)
Frittilaria, 7 soorten. (Kievitsbloem o.a.)
Gladiolus, 5 soorten.
Hyacinthus, 44 soorten.
Iris bulbosa hispanica, 6 soorten (werden toen ook *Hyacinthen flore iridis* genoemd).
Iris latifolia bulbosa, 2 soorten.
Iris tuberosa.
Iris byzanthina, 4 soorten.
Iris (14 andere soorten).
Lilium, 5 soorten.
Liliasphodelus luteus, (ook een met rode en een met witte bloemen). Gele dag-
lelie.
Martagon (sive *Hemerocallis*) 11 soorten (hieronder de Turkse lelie).
Moly, 9 soorten.
Narcisso lyrion, 5 soorten. (hieronder schuilen ook „*Spaense Jacinthen*” =
Iris lyrion).
Narcissus (*falso*, sive *Pseudonarcissus*) 10 soorten.
Narcissus, (andere soorten, 36 versch.).
Ornithogalum, 7 soorten. (Ster v. Bethlehem o.a.)
Paeonia multiplex sanguinea, 2 soorten.
Paeonia simplex, alba en variëteiten.
Ranunculus, 11 soorten.
Radix bulbosa alba.
Sisynchrium, 2 soorten (niet het onder deze naam tegenwoordig bekende geslacht)
Satyrion (ex *Guinea delatum nove discriptum*) en 9 andere soorten.¹⁵
Tulipa, 32 soorten.
Zingiber flore albo. (Gemberplant).

Em. Sweertius, portretgravure in het Florilegium,
(1612) (12)

Afbeelding uit Sweerts' Florilegium, 1612.
Drie als *Hyacinthus indicus* beschreven soorten.

Het is hier niet de taak, om te onderzoeken of de soort-aanduiding (species) wel juist is toegepast en of er geen hybriden en variëteiten, door kweek ontstaan, onder schuilen. Ook is het aan een specialist over te laten om uit te maken, welke namen overeenkomen met die, aan onze huidige tuinplanten gegeven. De door kruising gewonnen bolgewassen zijn toch al moeilijk te determineren. Wat is de door Sweertius afgebeelde *Hyacinthus indicus tuberosa radice*? Is het een *Amaryllis* waarvan prachtige grootbloemige soorten als kasplanten tegenwoordig een gewild handelsartikel zijn? In een apart hoofdstuk geeft Sweerts een aantal gewassen, uit Oost- en Westindië afkomstig, welke door hem voor het eerst zijn afgebeeld en nog door niemand beschreven waren.¹⁶

Helaas heeft ook hij er geen beschrijving van gegeven, tenzij in enkele woorden naast de prenten. Die exoten door hem in 1612 gepresenteerd wil ik hier noemen:

Gladiolus maximus, groter dan alle andere en met intens rode kleur, afkomstig uit de streek van Kaap de Goede Hoop (fol. 42).¹⁷

Hyacinthus Swertii, de bol is bleek paars en heeft nog nimmer gebloeid. De afbeelding geeft ons een bol te zien waaruit acht gladiolusachtige bladeren te voorschijn komen. Zij was door hem geïmporteerd uit Zuid-Afrika. (fol. 14).

Hyacinthus indicus, Promontorii bonae spei, dictus Swertius. Een vreemdsoortige bol waaruit gespikkelde bladeren komen en die nog nooit in Europa gebloeid had. (fol. 18).

Iris bulbosa Anglica, met bloemen van witte kleur met paarse strepen. (fol. 34).

Iris byzantina, met smalle bladeren en blauw-paarse bloemen. (fol. 37).

Martagon luteum, een soort dat tegenwoordig als *Lilium bulbiferum* wordt aangeboden, met gele bloemen, in 1612 voor het eerst in de handel gebracht. (fol. 51).

Moly exoticum, met gestreepte witte bloemen, „nondum descriptum”. (fol. 60). Een lelieachtig bolgewas dat op *Allium* lijkt.

Narcissus de Virginea, P. Garetus. Bloemen uit N. Amerika waren zeldzaam in de tijd en deze soort is moeilijk te herkennen.

Narcissus indicus orientalis, dictus Swertius. Op p. 31 geeft hij alleen een erg dikke bol weer, waaruit drie bladeren ontspruiten. Wat voor bloem komt daaruit? Voor Sweertius een even grote vraag als voor ons. Ook geeft hij in prent op p. 32 eenzelfde soort „sive *Pancratium marinum*”; een extra zware bol waaruit één blad te voorschijn komt. Is het een soort *Hymenocallis*? Of is het een *Haemanthus*?

Ten slotte een *Ornithogalum indicum*, afkomstig uit Kaap de Goede Hoop, een zeer dikke bol „non descriptum neque florem dedit”.

Van het gebruik in de wereld der plantkunde, om de naam van de eerste beschrijver of kweker van een nieuwe soort of door kruising verkregen hybride toe te voegen achter de latijnse benaming heeft Sweertius spoedig gebruik gemaakt. Echter zonder blijvend succes, want officieel is zijn naam niet achter de door hem ingevoerde bolgewassen te vinden. Begrijpelijk overigens, want hij is er de wetenschappelijke beschrijver niet van. Wel heeft men hem een plantengeslacht uit erkenning van zijn verdiensten opgedragen: de *Swertia* (*Swertia*) der *Gentianaceën*.¹⁸ Een geslacht met vele soorten (o.a. *Swertia diluta* B. & H., *Swertia punctata* Baumg., *Swertia connata* Schrenk en de *Swertia perennis* L.) meest kamerplanten die ver buiten Europa hun vaderland hebben, maar waarvan de laatstgenoemde als tamelijk zeldzame plant in de Alpen groeit.¹⁹

Sweertius was niet alleen importeur van zeldzame gewassen, naar het schijnt handelde hij in velerlei zaken, *curiosa*, indische importartikelen enz. Dat kwam meer voor in de 17e eeuw: Het was een bont allerlei, dat de thuiskerende schepen uit verre landen meebrachten en voor dat alles trof men gemakkelijk gretige kopers in het rijke vaderland. Zijn *Flori-legium* is opgedragen aan keizer Mathias die in dat zelfde jaar de opvolger van Rudolf was geworden. In ruilverkeer heeft hij onder meer gestaan met de Jesuit-botanicus Giovanni Battista Ferrari, die evenals Sweertius voornamelijk voor de Lelie- en Irisachtige bolgewassen belangstelling had.

Wat er na zijn dood met zijn handelszaak gebeurde weten wij niet. Er zijn geen opvolgers bekend. Onder de weinige namen van bollenkwekers uit het begin der 17e eeuw, door Krelage genoemd, komt geen Sweerts voor. Toch heeft na zijn dood de bloemenhandel een grote vlucht genomen en er zijn duidelijke aanwijzingen, dat in die tijd in Frankrijk en ook in Engeland reeds Nederlandse - bij voorkeur Haarlemse bloemen

werden voortgekweekt en ons land kreeg daarin al spoedig een gevestigde reputatie.

De naam Sweertius verdween echter totaal uit dit handelsvak en het leek mij daarom nuttig zijn nagedachtenis bij de thans levende West-Brabanders eens te hernieuwen.

R. VAN HASSELT.

- ¹ *Nieuw Ned. Biografisch Woordenboek*, (Molhuysen-Kossmann) p. 1004.
- ² C. HERMANS, *De bloemenkweeker Em. Sweerts in Geschiedkundig Mengelwerk van N. Brabant*, I, p. 324.
- ³ THIEME-BECKER, *Allg. Künstlerlexikon*, dl. XXXII, p. 348. „Botaniker und Blumenzeichner.“
- ⁴ A. v. WURZBACH, *Niederländisches Künstlerlexikon*, Wien, 1910, dl. II, p. 684.
- ⁵ CHR. KRÄMM, *Levens en Werken*, V, 1861. FIRMIN DIDOT, *Biographie générale*, Paris, vol. 44, pol. 709.
- ⁶ Door Conrad Gessner. Cfr. W. MURRAY, *The introduction of the Tulip*, in *Journal of the Royal Horticultural Society*, vol. XXXV (1909) 31 vv.
- ⁷ C. CLUSIUS, *Rariorum plantarum historia*, Amsterdam, 1601. passim. Echter eerder in diens publicatie „Annotationes“ van Valerius Cordus, 1561.
- ⁸ AD. LONICERUS, *Kreuterbuch*, Frankfurt (Egenolf Erb.) 1557, CCLXXXV.
- ⁹ De volledige titel luidt: „Florilegium Emanuelis Sweerti septimonti batavi (d.i. Zevenbergen) Amsteddami commorantis, tractans de variis floribus et aliis indicis plantis ad vivum delineatum in duabus partibus et quatuor linguis concinnatum. Cum gratia et privilegio S. Caesareae majestatis. Impressum Francofurti ad Moenum, apud Anthonium Kempner sumptibus auctoris - 1612 - De novo correctum et emendatum.“
- ¹⁰ Cfr. F. HUNGER, *Charles de l'Escluse*, 's Hage, 1927-42, t.I.passim.
- ¹¹ E. KRELAGE, *Drie eeuwen bollenexport*, 's-Gravenhage, 1946, passim.
- ¹² De aanduiding „De novo correctum et emendatum“ op de uitgave van 1612 doet vermoeden dat er een oudere editie zou verschenen zijn. Deze is evenwel in de algemene bibliographie niet bekend en werd ook door mij niet ontdekt. Niet onmogelijk is, dat het 2e boek in Frankfurt in 1614 zou verschenen zijn. Ik gebruikte de eerste druk, aanwezig in de bibliotheek van het Prov. Genootschap te 's-Hertogenbosch.
- ¹³ Cfr. van SOMEREN, *Gegraveerde portretten, cat. III* (1891) 1612. Het randschrift en gedicht van Clutius: „Ornatiss. et expertiss. Emanuel Sweertius Septimont. batavus, aetatis 60. - Vita hominum flos est - en onderaan: „Ad Emanel Sweertium batavum Septimontium principem Rhizotomum epigramma: Si flores vivas orbi exhibuisse figuras, Vivere perpetuo est. Quin decet ut vivas post busta his floribus orbi perpetuo effigie“. (A. Clutius). Over Dirk Outgaertsz Cluyt (Clutius) en diens samenwerking met C. Clusius in de Leidse hortus, na 1594. Zie: H. VEENDORP, *Mededelingen uit den Leidse hortus in Nederl. Kruidkundig Archief*, Bd. 45. p. 25-96.
- ¹⁴ B. BESSLER, *Hortus Eystettensis*, Nurnberg, 1613, fol. 71.
- ¹⁵ Dit zou volgens Krelage o.c. p. 736, een *Haemanthus multiflorus* zijn.
- ¹⁶ „Exotica quaedam ex indiis orientalibus occidentalibusque et alia, quae opera Emanueli Swertii nunc lucem vident, hactenus nondum descripta“.
- ¹⁷ Men denke aan de vele tot de Amaryllidaceën behorende geslachten. Ook zijn er in Sweertius' tijd veel planten aangevoerd, die later weer uit de cultuur verdwenen, Cfr. KRELAGE, o.c. p. 375vv.
- ¹⁸ L. BAILEY, *Standard Cyclopaedia of horticulture*, New York, 1935. vol. III, p. 3291.
- ¹⁹ Afbeelding in L. BONNIER, *Flore complète de France, Suisse et Belgique*, Paris, s. d. tome VII, p. 121 en Pl. 409.